

Осуществляется анализ функционирования темпоральной структуры сознания при выполнении рефлексивных актов. Установлено, что возможность выполнения рефлексии обеспечивают, прежде всего, ретенция, которая удерживает в сознании «только что прошедшее» и обеспечивает единство как самого рефлексивного акта, так и его объекта, а также репродукция, которая частично отождествляется с рефлексией и обеспечивает возможность многократного воспроизведения прошлых объектов.

Выясняются потенциальные границы применения феноменологической рефлексии. Определено, что трудности в первую очередь касаются доступа к немодифицированным данным. Решение проблем связывается с самоявленностью потока сознания.

Ключевые слова: феноменология, рефлексия, иманентное время, ретенция, репродукция, темпоральный поток сознания.

Стаття надійшла до редколегії
14.04.2014 р.

УДК 165.9

Станіслав Пхиденко

Нав'я-нья: з історії становлення логічної школи в Індії

Уперше у вітчизняній науковій літературі здійснено спробу з'ясувати історію становлення логічної школи нав'я-нья, у перекладі зі санскриту – нова нья, систематизувати погляди зарубіжних індологів на походження та зміст нової, неklasичної логіки, запропоновано загальну оцінку значення малодослідженої реформи логічних знань середньовічних наятків.

Ключові слова: нья, нав'я-нья, синкретична школа, символічна логіка ньяї, анумана, в'япті, специфікація, проникання.

Постановка наукової проблеми та її значення. Велика кількість логічних вчень у стародавній і середньовічній філософії Індії дають підставу вважати, що індуїсти здійснили чималий внесок у розвиток світової логіки. Пальма першості, по праву, належить логіко-філософській школі нья, яка з часів появи (IV–III ст. до н.е., за іншими даними дещо пізніше) і донині не змінила основного предмета дослідження – логічно мислення. Результативність цієї школи вражає надзвичайно як за кількісними, так і за якісними критеріями. Свідченням цього є, наприклад, створення школою нав'я-нья цілком нової, нетрадиційної, символічної логіки (XIV–XVII ст.), що випередила на 400–500 років зусилля європейських логіків.

На нашу думку, приділення уваги всебічному аналізу історії діяльності нав'я-ньяї, дослідження її величезного творчого доробку дасть можливість ньяезнавцям оцінити її внесок у розвиток світової науки про мислення.

Аналіз досліджень цієї проблеми дає підставу вважати, що навіть світова індологія не приділила належної уваги вивченню творчого розвитку нетрадиційної логіки представниками нав'я-нья. Водночас історія логічних учень має у своєму арсеналі певну кількість інформаційно-аналітичних джерел, які дають можливість ознайомитися з основними тенденціями, формами і методами діяльності нової логічної школи в Індії. Передусім, це «Вступ до індійської логіки нав'я-нья» американського професора, логіка Д. Г. Х. Інголеса (1951 р.). Дещо раніше з'явилися праці Чакраварті «Історія нав'я-нья у Бенгалі і Мітхалі» (1915 р.), Сайлесвара Сена «Дослідження «Гаттвачінтаманіра-хасья Матхуранатхи» (1924 р.), кілька дослідницьких матеріалів Дж. Стааля з аналізом особливостей розвитку логіки після Гангеші: «Про відповідності між мовою і логікою в індійській думці», «Формальні структури в індійській логіці», «Контропозиція в індійській логіці».

Не обійшов увагою логічне вчення нової ньяї і Бохенський. До своєї «Формальної логіки» він уніс цілий розділ про індійську логіку, використавши «Вступ» Інголеса. З російських перекладів індійської класики цього періоду важливим залишається переклад із санскриту О. П. Островської та

її коментарі до трактату Аннамбхатти «Тарка санграха» і його автокоментаря «Тарка діпіка» про завершальний період діяльності синкретичної ньяї (XVI–XVII ст.)

Мета і завдання статті – синтезувати наявну літературу про діяльність нав'я-ньяї, визначити роль і значення нової школи у формуванні першої у світі системи символічної логіки, показати основні напрями, форми і методи новаційних підходів до розвитку науки про мислення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Характерна особливість логіки в Індії від самих початків її формування полягала в тому, що вона була поліваріативною. У межах буддизму, індуїзму і джайнізму досить успішно розвивалися логічні вчення про сутність, роль і значення мислення. Кожне з них мало своє логічне забарвлення. А ще більша строкатість форм, ідей і принципів культури мислення проявлялася у межах кожної з цих трьох систем. Особливо це помітно в розвитку буддизму. Його поліваріативність сягнула так далеко, що даремно вести мову про єдину логічну та і філософську систему, властиву для буддизму загалом. Наприклад, за своїм характером і змістом логіка мислення вайбхашиків істотно відрізнялася від логічного вчення шуньявадинів чи віджнянавади.

Суттєво відрізнялися у цьому сенсі логічні вчення брахманізму, згодом трансформовані в релігійно-філософську систему індуїзму. Питання теорії пізнання і логіки певною мірою розглядалися кожною із класичних даршан, здебільшого санкх'єю, мімансою і ведантою, але лише певною мірою і між іншим.

Від самих початків виникнення вчення буддизму, зародження і формування його логічних ідей у процесі протистояння з іншими течіями і школами, обов'язки теоретичного обґрунтування переваг традиційної ведичної релігії й філософії над новаторським і нетрадиційним буддизмом покладалися брахманами на філософську даршану ньяї.

На відміну, наприклад, від буддизму її вчення мало стабільний, чисто логічний характер. Логіка наяків, звісна річ, розвивалася, поглиблювалася і шліфувалася століттями, але вона, зрештою, не змінила своєї сутності. Реалістично-матеріалістичні принципи побудови логічної теорії залишалися незмінними. Історія індійської філософії й логіки не знала такого феномену постійності й вікової стабільності, надзвичайно тривалої незмінюваності у своїй основі логічної концепції вчення. Понад півтори тисячі років ньяї фактично залишалася логічною і тільки логічною школою. Упродовж свого існування вона не розкололася на всілякі течії і секти, що властиво було для усіх класичних шкіл індуїзму, буддизму і джайнізму.

Незмінюваність свого предмета дослідження, слід думати, була однією з причин глибокого проникнення в сутність логіки мислення, що дало можливість не лише витримати могутню конкуренцію з іншими численними логічними вченнями. Завдяки цьому логіка ньяї здобула величезний авторитет не тільки в національному індійському форматі, а й в усьому світі.

Історія, можливості, роль і значення логічного вчення цієї даршани ще до кінця не з'ясовані. Досі, наприклад, достатньо не вивчено її значний внесок у розвиток світової логіки, не досліджені величезні й оригінальні досягнення логічного вчення ньяї періоду пізнього Середньовіччя, яке вийшло далеко за межі суто класичного дискурсу періоду зародження масових логічних диспутів, обґрунтування логічних падартх, логіко-доказового мислення, його форм і методів.

У той час, коли Середньовічна Європа лише встигла ознайомитися з повним Арістотелем і християнська церква ще не відійшла від шоку неминучості такої акції, схоластика як єдино можливе і панівне у філософії явище, що посилено зазубрювала модуси фігур силогізму для обґрунтування проблем теології, а не науки, індійська логічна школа ньяї впевнено творила новий вид логічного мислення – теорію формальних логічних систем.

У XIV ст. індуси не тільки заклали основи, висунули не лише ідею, а й створили якісно нову науку мислення – логіку, яка увійшла у світову логіку під назвою *нав'я-ньяї*. Європа усвідомить потребу такої трансформації формалізованого логіко-математичного мислення і зrealізує його лише в XIX–XX ст. Індуси зробили це на 400–500 років раніше.

На жаль, особливості, причини і можливості творення абсолютно нових підходів до логічного мислення в Індії світова наука дослідила недостатньо. Щодо нашої вітчизняної індології, то ситуація тут виглядає ще гірше. Фактично відсутні, за деяким винятком, дослідження логічних новацій середньовічних наяків. У вишівських підручниках і навчальних посібниках жодним чином не згадується сама назва «нав'я-ньяї».

Єдина книга, що містить перший презентаційний виклад основ символічної логіки нової ньяї, написав і видав у Кембриджі професор Гарвардського університету, американський індолог Д. Г. Х. Інголлом («Вступ до індійської логіки нав'я-ньяї», 1951 р.). Її було перекладено російською і видано в Інституті сходознавства РАН у 1975 р. У книзі подаються біографічні матеріали і розкриваються дані про наукову революцію, що її здійснили головні представники школи ньяї протягом XIV–XVII ст. У книзі розкриваються основні поняття і методи логічного мислення нової ньяї з позицій сучасної математичної логіки.

Професор Інголлс не лише талановито загострив увагу дослідників на логічному феномені середньовічної ньяї, а й виклав біографічні дані цілої когорти творців нової логіки, а ще більше здійснив аналіз деяких концепцій і методів нав'я-ньяї. Водночас надзвичайно корисною для індологів, безперечно, є публікація ним частин текстів найбільш видатних творців нового логічного вчення. Тому маємо можливість ознайомитися із фрагментами основоположної праці фундатора нав'я-ньяї Гангеші (XIII–XIV ст.ст.) – «В'япті-панчака»*, а також важливими коментарями до цього трактату: «Дідхіті» Рагхунатхи (XV–XVI) і «В'япті-панчака-рахасья» Матхуратхи (XVII ст.). Це, безперечно, частково розширює можливості й полегшує спробу дослідити логічні джерела середньовічних наяїків.

Характеризуючи ситуацію щодо відсутності належної інформації в Європі про логічну новачку школу ньяї, Інголлс зазначає: «Кількість праць з логіки, що належать навья-ньяїкам, велике, однак майже нічого з цієї маси невідоме на Заході. Західних санскритологів відлякує складність стилю навья-ньяї, а індійські пандити, для яких він звичайний, не мають поняття про західну логіку» [1; 8].

Зауважимо, що такий стан обізнаності європейських учених із досягненнями індійських логіків було зафіксовано понад сімдесят років тому. Нажаль, не здійснили дослідники помітного прориву у цій справі й сьогодні. Якщо класичне вчення ньяї до періоду реформування викликало і надалі викликає значний інтерес у західноєвропейських учених, свідченням чого є десятки оригінальних досліджень англійською, німецькою, французькою, італійською, російською, японською та іншими мовами, то нова логіка наяїків періоду її істотної реформації, починаючи від XIV ст., не була серйозно висвітлена й проаналізована. Одна з причин – несподівана складність запропонованих варіантів нового логічного мислення, яке, починаючи з Гангеші (XIV ст.), настільки далеко виходило за межі традиційно-класичної логіки індуїстів кінця першого тисячоліття до нашої ери і аж до XIII ст.

Можна виділити кілька причин несприйняття чи нерозуміння ідей і досягнень в удосконаленні логічної теорії навья-ньяї. Серед них: відхід від традиції (новаторство, а тим більше радикальне, майже завжди приречене на негативну оцінку), трудність і складність у розумінні нового, консерватизм і психологічна установка на несприйняття новацій в інтерпретації логіки мислення, зміна мети і практичного застосування нових досягнень тощо. Одна з таких причин, очевидно, полягає в тому, що класична даршана ньяї, яка з добрий десяток століть формувала логіко-дискурсивну, філософську базу брахманізму, у чому й визнавалася основна мета її діяльності, раптом змінила свої підходи до аналізу змісту й призначення логічного мислення. Така зміна мотивації логічної творчості не могла не призвести до незбагненності її смислу.

Дивним у цьому сенсі є не лише європейське нерозуміння нових підходів до логіки ньяї, а й мінімальний інтерес самих індійських дослідників до них, і навіть їхня підкреслена негативна оцінка нав'я-ньяї. Так, відомий і авторитетний знавець індійської філософії Радхакрішнан С. з приводу цього зазначає: «Стара ньяї хоч і обговорювала логічні питання, але не заради них самих... Нова ньяї з її виключним інтересом до теорії пізнання, забуває тісний зв'язок логіки з життям» [5, с. 33]. Мудрування нових наяїків він називає «схоластичними тонкощами», «логічними фокусами», «дріб'язковим педантизмом, яким захоплюються послідовники Гангеші». На думку С. Радхакрішнана, чимало з тих, хто опанував творчість новаторів логіки, винесли таке враження, що їхні твори скоріше заплутують, ніж висвітлюють порушені питання.

Отже справжні причини нерозуміння нових досягнень у трансформації логіки полягали не лише у зовнішніх оцінюваннях, а й крилися у самому їхньому феномені.

Характерна особливість новацій у науці про мислення полягає в тому, що логіка нової ньяї однозначно не мала вигляду ні символічної, а ні чисто математичної логіки. Д. Г. Х. Інголлс відносить її до

---

* Насправді «В'япті-панчака» є розділом базового трактату «Таттва-чінтамані», характерна особливість якого полягає в аналізі п'яти (*панча*) визначень *в'япті* (проникання) – головного логічного механізму умовиводу (*анумани*).

певного виду математичної логіки. Це викликає деякі заперечення, адже вона не мала математичної символіки. Водночас професор Інголлс і проти того, щоб називати нову логіку індусів символічною, адже її мова символів також фактично відсутня. «Нав'я-нья, – зазначає Інголлс, – так і не дійшла до застосування символів» [5, с. 9].

Вивчаючи оригінальну логіку нав'я-ньяї в Індії упродовж десяти років (1941–1951), Інголлс підганяє її під різновид математичної логіки. Щодо цього він зауважує: «Там, де йдеться про сучасну логіку, я намагався уникнути спірних питань. Я не зачіпав, і тим більше, не намагався дати відповіді на питання про те, що саме розуміють представники математичної логіки під “класом” і що, власне, означає у філософії логіки поняття “існування”. Як провідну книгу з теорії математичної логіки я використав У. В. Куайна «Математична логіка», і саме тому я вживаю назву “математична логіка”, а не “символічна логіка” або “логіка відношень”, хоча всі ці терміни нині означають одну і ту ж науку» [1, 10].

Відчуваючи труднощі в інтерпретації текстів нав'я-ньяї, Інголлс зізнається, що у другому розділі своєї книги йому довелося «зادля зручності викладу ввести ряд символів з метою означення деяких термінів і виразів нав'я-ньяї» [1, с. 10]. Подібне він здійснив і в розділі четвертому. Так, тотожність у нього позначається символом $x=w$, суттєва тотожність – « $\Rightarrow$ », взаємну відсутність – « $\leftrightarrow$ », а взаємна відсутність взаємної відсутності він зображує так: $(- - x)$. Терміни, що їх уживала нав'я-ньяї, Інголла позначає так: **s** – *садх'я* (більший термін умовиводу; те, що треба довести); **h** – *хету* (основа умовиводу, лінга, знак); **p** – *пакша* (менший термін умовиводу). Інші терміни: **c** – контрпозитив; **I** – місце (локус); **Is** – місце *садх'ї*; **I - s** – місце відсутності *садх'ї*.

Відношення отримали таку символіку: **C** – контакт, **H** – невід'ємна присутність чого-небудь, **P** – відношення часткової специфікації присутності або відсутності чогось, **T** – опосередковане відношення часу, у якому третім членом слугує відрізок часу тощо.

Окрім того, Інголлс застосовує символи обмежувачів і знахідників, а також символи математичної логіки, зокрема, $x \vee y$, $x \cdot y$, $aU b$, (x) , $(\exists x)$, $\sim x$ та інші.

Із сучасних досліджень логіко-філософського вчення нових наяків заслуговує на увагу переклад із санскриту трактату Аннамбхатти «Тарка санграха» та його автокоментаря «Тарка діпіка», а також вступ і коментар до цих творів, що їх здійснила відомий індолог О. П. Островська (Аннамбхатта. Тарка-санграха. Тарка дипика / пер. с санскрита, введ., комент. и ист.-филос. исслед. Е. П. Островской. – М. : Наука, Гл. ред. вост. лит., 1989. – 238 с.).

На думку О. П. Островської, твори Аннамбхатти, як стверджують відомі дослідники Я. В. Атхальє й М. Р. Бодас, слід віднести до XVII ст. О. П. Островська вважає, що цей період належить до верхньої межі функціонування синкретичної школи нья-вайшешика. Ця особливість зазначеного періоду сповна визначає зміст обох творів, особливо «Тарка діпіка». Водночас вона виділяє протилежну думку відомого індійського дослідника логіки нья Б. К. Матілала, який датує появу творів Аннамбхатти періодом діяльності логічної школи нав'я-ньяї в Мітхалі, тобто на двісті років раніше. Аргументуючи свою точку зору, О. П. Островська посилається на те, що автор обох творів розпочинає свою «Тарку санграху» аналізом семи референтів (категорій) вайшешики, а не падартх ньяї, а також те, що, зіставляючи іноді логічні вчення традиційної і нової ньяї, Аннамбхатта здебільшого віддає перевагу старій ньяї.

Характеризуючи вчення синкретичної школи нья-вайшешика, О. П. Островська вказує на те, що вона була школою послідовного філософського реалізму, а її логіко-лінгвістичне вчення ґрунтувалося на трьох важливих принципах: 1) субстанційності; 2) незведеності частини й цілого; 3) незведеності властивості з її носієм [2, 15]. Спираючись на ці три принципи, О. П. Островська здійснює поглиблений аналіз взаємозв'язку релігійної доктрини вішнуїзму з її логічним обґрунтуванням, а також особливостей логіко-лінгвістичної концепції Аннамбхатти.

Щодо логічних новацій, що їх здійснив Гангеша в XIV ст. і багато логіків після нього, то слід зазначити таку особливість: це дійсно було оригінальне новаторство в теорії мислення. Однак у ньому чітко спостерігається і традиційність, відданість основним принципам старої ньяї. Наприклад, реалістичність у мислительному відображенні дійсності. Так, логіка нав'я-ньяї відзначається надзвичайно високим рівнем абстрактності, але її основою залишилася предметність. Показовою в цьому плані є та обставина, що творець нав'я-ньяї Гангеша, а також його учень Вардхамана у трактаті «Ку-суманджалі-пракаша», змінивши предмет дослідження – традиційні падартхи (логічні категорії)

класичної ньяї на поглиблений аналіз онтологічних категорій вайшешики, ще більше підсилили роль і значення об'єктивної предметності.

Логіки-новатори порушили низку проблем і запропонували новий метод мислення, але основні моменти старого методу логічного умовивідного мислення не були відкинуті. Цю думку підтверджує і структура книги, що містить чотири частини, назва яких залишилася в душі класичної «Ньяя-сутри»: «Прагьякша» (сприйняття), «Анумана» (умовивід), «Упамана» (порівняння), «Шабда» (словесне свідчення). Саме вони склали чотири основні джерела істинного пізнання в Гоатами, Ватсьяяни й Уддйотакари. Особлива увага була спрямована на умовивід, його механізм *проникнення*. Останнє набуло статусу однієї з головних категорій нав'я-ньяї, зміст якої намагалися глибоко розкрити Гангеша та інші мислителі, застосовуючи нові підходи. Нав'я-ньяя продовжує використовувати п'ятичленний силіогізм як традиційну форму логічного мислення. Класичний умовивід ньяї хоча й отримав новішу інтерпретацію вже в Уддйотакари (IX ст.), а згодом і в самого Гангеші, однак і далі залишався предметом дослідження, зазнавши посиленої формалізації.

Водночас мову формальної логіки індусів дослідниками втискували в певною мірою штучні схеми математичної логіки, хоч вона й не була сповна придатною, але майже готовою для цього. Це була в цілому особлива система логічного мислення, а тому, на нашу думку, прагнення одягнути її лише в шати математичної логіки породжує проблему адекватності інтерпретації нав'я-ньяя. Такий крок був, очевидно, вимушеним: європейська наука не була готова збагнути сутність і цінності нової логічної системи індусів, не надавши їй математичних символів європейської логіки, яка стала модною і широко вживаною. Отож вийшло оригінальне логічне мислення нав'я-ньяя, мовою якого стали здебільшого математичні символи.

Ради справедливості слід зауважити, що логіко-математична інтерпретація вчення про мислення індійців розпочалася не з Інголса. Ще до нього в 1924 р. американський індолог Сайлесвар Сен у «Дослідженні «Таттва-чінтамані-рахасья» нав'я-наяіка Матхуранатхі застосовує мову символів. Дещо від нього перебирає Інголс, взявши за основу Куайна.

Нова логіка Гангеші та його послідовників, на думку Сена, мала достатній рівень, придатний для формалізації. Д. Інголс вважає її мову своєрідним технічним санскритом. Уся справа у тому, щоб «віднайти їй ідіоматичні еквіваленти в нашій мові і інтерпретувати їхній логічний зміст засобами західної формальної логіки» [1, с. 191]. Саме такий підхід здійснив Інголс, його попередники і наступники до текстів Гангеші, Рагхунатхі й Матхуранатхі.

Наприклад, І. Бохенський у своїй «Формальній логіці» із тих проблем, що їх порушували наяіки, обирає найголовнішу – проникання (*в'япті*) як логічне відношення. До речі, цій проблемі Гангеша приділяв чимало уваги. Він розглянув багато усіляких дефініцій в'япті, а це 29 точок зору.

Бохенський, беручи до уваги шість бінарних відношень: зустрічності, відсутності, відмітності, присутності, контрпозитиву й місця, позначає їх символами **V, A, D, I, G, O** відповідно. Відношення проникання позначається **gCs** (де **g** відповідає основі, а **s** – *садх'я* (probandum), або просто **C**. Визначення № 1 І. Бохенський формалізує таким чином: $FgCs \equiv g (\div V/O/A) s$. У його інтерпретації це означає: основа пов'язана з probandum відношенням проникання, якщо і тільки якщо основа не зустрічається в місці відсутності probandum.

Такою виглядає в І. Бохенського перша формалізація визначення проникання з числа п'яти, що він зробив. Дещо по-іншому формалізує це ж саме визначення Дж. Стааль у своїй праці «Про відповідність між мовою і логікою в індійській думці». Він використовує символи числення предикатів, включає тотожність і оперує обмеженими перемінними. Перше визначення Гангеші у нього має такий вигляд: $V(h, s) = a \sim A(h, ay [y \neq axB(x, s)])$. Тут **V** означає в'япті, **h** – хету (основа), **s** – садх'я (більший термін), **h** і **s** взяті як змінні. Смісл формалізації такий: основа утворює із садх'я відношення проникання, якщо і тільки якщо основа не вступає у відношення зустрічності з будь-чим, що входить у відношення місця з чим-небудь, що відрізняється від садх'я (probandum).

Стало модним вже в наш час застосовувати символіку, зокрема й математичну, для інтерпретації логічних учень навіть буддійських мислителів. Так, Е. Л. Заболотних, автор змістовного й цікавого дослідження «Логіко-епістемологічні погляди Дігнаги і його послідовників» (М. : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2002) широко застосовує математичні символи для характеристики

далеко не символічної логіки реформатора буддійського логічного вчення, який творив на 8–9 століть раніше від нових наяіків.

Очевидно, такий підхід має місце і наукова цінність історико-логічного дослідження у такий спосіб можлива. Єдина незручність – помітне зменшення кількості тих, хто бажав би детально ознайомитися в оригіналі з логічним ученням великого індійського мислителя через слабкі знання основ особливої символічної логіки.

Щодо праці Д. Інголлса то корисна для дослідників і з його погляду, що вона дає цікаві дані біографії і творчої діяльності основоположників логіки нав'я-ньяя, аналізує особливості вчення кожного з них. Автор уникає спрощеного підходу до оцінки явища, а навпаки – застерігає від поспішних узагальнень. На його думку, «оцінку цієї системи логіки в цілому неможливо дати до тих пір, поки не будуть здійснені переклади й інтерпретація значно більшої кількості текстів» [1, с. 8]. Цілком слушне зауваження.

Характеризуючи нове вчення няї, Інголлс виділяє такі його особливості: по-перше, властивий йому послідовний реалізм у відображенні дійсності, а з іншого боку – високий рівень абстракції формальної логіки. По-друге, проникаючи у межі відношень між речами, нові логіки відходять від аналізу висловлювань, скоріше оперують знаннями про факти з погляду «істинно–неістинно». На відміну від Арістотеля, нав'я-ньяя використовує кон'юнкцію і диз'юнкцію та їхнє заперечення, оперуючи класами, виводить висновки, які згодом були оформлені законом Де-Моргана, а її концепція числа на кілька століть випередила європейську математичну логіку. Не дійшовши сповна до символізації та її застосування, нав'я-ньяя запровадила своєрідні кліше, які давали можливість отримати множину висловів, до речі, подібна операція сьогодні в логіці забезпечується символами.

Актуальною постає проблема походження і розвитку нової логіки. Родоначальником нав'я-ньяї був видатний філософ-логік Гангеша (кінець XIII – початок XIV ст.). Фундаментальний його трактат «Таттва-чінтамані» заклав основи нової логіки в Індії. Послідовниками Гангеші була ціла плеяда логіків. Серед них його син Вардхаманопадх'я, Джаядева Пакшадхара (XV–XVI ст.), Рагхунатха Шіромані (XV–XVI ст.) – учень Васудеви, Рамакрішна (XVI ст.), Матхуранатха Таркавагіша (XVII ст.) та ін. Майже кожен із них писав свої трактати у вигляді коментарів на першоджерело Гангеші або на його окремі розділи. Не рідкими були й коментарі на вже написані тексти. Центром творення, узагальнення і навчання основних ідей нової логіки тривалий час була Мітхіла. Місцеву школу нав'я-ньяя проходили майже усі знамениті її представники.

Про нав'я-ньяю в Європі стали говорили порівняно недавно. Ще в середині XX ст. професор Д. Г. Х. Інголлс відзначав майже повну відсутність перекладів будь-яких її джерел, не говорячи вже про переклади трактатів Гангеші «Таттва-чінтамані», або «Дідхіті» Рагхунатхи. Список джерел із нової логіки величезний. Лише до переліку основних праць із логіки талановитого і плодovitого логіка Рагхунатхи Інголлс заносить тринадцять трактатів. Рекордна ж кількість логічних праць належить іншому логіку XVII ст. Матхуранатхі – у кілька разів більше, ніж написав їх Рагхунатха.

Висновок. Що більше ознайомлюєшся з феноменом нав'я-ньяя, то більше постає питання про причини появи та успіхів у творенні якісно нових ідей логічного вчення. Перш ніж спробувати шукати такі причини, можна провести паралель з Середньовічною Європою, адже там також у цей час, можливо, не в таких масштабах і не так інтенсивно, були помітні пошуки нових підходів у застосуванні нетрадиційних логічних ідей. Так, з'являється нове вчення П'єра Абеляра про логічну знакову систему – сермонологія. Робить спробу змінити предмет логіки Дунс Скот, а ще більше Вільям Оккам. Він прагне перейти від класичного вчення Арістотеля про форми мислення до пошуків символічної мови логіки – логічної граматики. Однак кількісні і якісні показники таких пошуків були не на користь Європи. Індія справді здійснила гігантський прорив у пошуках нової і вже далеко не традиційної логіки. У цьому її безсумнівне значення.

Джерела та література

1. Інголлс Д. Г. Х. Введение в индийскую логику навья-ньяя / Д. Г. Х. Инголлс. – М. : Наука, 1975.
2. Аннамбхатта. Тарка-санграха («Свод умозрений») и Тарка-дипика («Разъяснение к своду умозрений») / пер. с санскрита, введ., коммент. и историко-философское исслед. Е. П. Островской. – М. : «Наука», 1989.
3. Чаттопадхья Д. От санкхьи до веданты : пер. с англ / Д. Чаттопадхья. – М. : «Сфера», 2003.
4. Жоль К. К. Индуизм в истории Индии : учеб. пособие для вузов / К. К. Жоль. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2006.
5. Радхакришнан С. Индийская философия. В 2 т. Т. 2 / С. Радхакришнан. Т.2. Пер. с англ. – М. : Миф, 1993.

6. Макс Мюллер. Шесть систем индийской философии / Макс Мюллер. – М. : Искусство, 1995.
7. Харибхадра. Шад-даршана-самучая // Антология мировой философии Т.1, ч.1. – М. : Мысль, 1969.
8. Bochenski I. M. Formale Logik / I. M. Bochenski. – Munchen, 1955.
9. Гангеша Вяпшти-панчака : избр. текст / Гангеша // Инголлс Д. Введение в индийскую логику навья-ньяя. Д. Г. Х. Инголлс. – М. : Наука, 1975.
10. Матхуранатха. «Вьяпшти-панчака» Гангешы / Матхуранатха // Инголлс Д. Введение в индийскую логику навья-ньяя. Д. Г. Х. Инголлс. – М. : Наука, 1965.
11. Рагхунатха «Дидхити» (отрывок). Комментарий к «Вьяпшти-панчака» Гангешы / Рагхунатха // Инголлс Д. Введение в индийскую логику навья-ньяя. Д. Г. Х. Инголлс. – М. : Наука, 1975.

Пхиденко Станислав. Навья-ньяя: из истории становления логической школы в Индии. В статье впервые в отечественной научной литературе делается попытка исследовать историю становления логической школы навья-ньяя (новая ньая), деятельность которой происходила в XIV–XVII вв. Усилиями ее основоположника Гангешы и таких его последователей, как Вардхамана, Рагхунатха, Матхуранатха и др. были осуществлены качественные изменения классического логического учения ньая и осуществлен переход к созданию первого в истории образца символической логики, особенно логики отношений.

Осуществлена систематизация взглядов зарубежных индологов на происхождение и содержание нового, неклассического логического учения, предложена общая оценка значения малоисследованной реформы логических знаний позднесредневековых навьяков.

Ключевые слова: ньая, навья-ньяя, синкретичная школа, символическая логика ньая, анумана, вьяпти, спецификация, проникновение

Pkhydenko Stanislav. The navya-nyaya logical doctrine of India: History of the Making. For the first time in the national scholarly literature an attempt is made to investigate the history of the formation of the Navya-Nyaya (New Nyaya), an Indian logic school of the 14–17 centuries. Due to the efforts of Gangesha, the founder of this doctrine, and a number of his followers (Vardhamana, Radhunatha, Mathuranatha and others) the classical school of Nyaya was qualitatively modified. As a result, the world's first specimen of a symbolic logic (notably, the logic of relations) was created.

The article contains a systematized overview of the approaches of foreign indologists to the issue of origin and contents of the new nonclassical science of logic. A general assessment of the scantily-studied reform of the logic knowledge of the late-medieval Nyaya proponents is performed.

Key words: nyaya, navya-nyaya, syncretic school, symbolic logic of nyaya, anumana, vyapty, specification, penetration

Стаття надійшла до редколегії
23.04.2014 р.

УДК 111.32:008(35)

Андрій Семенов

Філософія людини в духовній культурі Стародавнього Сходу XV–III ст. до н. е

У статті викладено та систематизовано основні історико-філософські концепції філософської проблематики людини в духовній культурі Стародавнього Сходу XV–III ст. до н. е, зокрема, у філософських шуканнях у Стародавній Індії та Китаю цього періоду. Виділено основні напрями формування людинознавчої тематики та з'ясовано головні риси філософії людини в культурі Стародавньої Індії й Китаю XV–III ст. до н. е. Запропоновано авторську оцінку цієї проблематики та зроблено ключові висновки щодо питання філософії людини в духовній культурі Стародавнього Сходу

Ключові слова: історіографія, історико-філософська концепція, людинознавство, філософія людини, методологія, Стародавній Схід, гуманізм, соціальна етика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історико-філософська традиція іманентно утримує в собі актуальний аналіз джерел, концепцій та оцінок предметного історичного періоду. Особливе значення в історії філософії мав період філософської пропедевтики й ранньофілософських шукань у культурі Стародавнього Сходу XV–III ст. до н. е. Філософія Стародавньої Індії та Китаю у